

Hz. HASAN'IN HALİFELİĞİ ve HASAN-MUAVİYE ANDLAŞMASI

Prof. Dr. M. Ali KAPAR (*)

1. Hz. Hasan'a Bey'at

Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralanıp evine götürülünce, yarasının ağır olması ve kurtuluş ümidi olmaması üzerine O'na; "Ey Mü'minlerin Emiri! Bize Halife seç" demişler, O da; "Hayır, sizi Resûlullah'ın bıraktığı gibi bırakıyorum. Allah sizi Resûlullah'ın ölümünden sonra birleştirdiği gibi birleştirir" demiştir. (1) Kûfeliler de Ali'nin vefatından sonra, Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan'a bey'at etmişlerdir. Kays b. Sa'd, O'na ilk bey'at eden kişi olmuş ve Hasan'a; "Uzat elini, Allah'ın Kitabı, Resûlullah'ın Sünneti ve mühlidlerle savaşmak üzere bey'at edeyim" demiştir. Sonra halk da bey'at etmiştir. Ancak Hasan onlara; "Bana itaat edecekseniz, beni dinleyeceksiniz. Benim harp yaptığım harp, barış yaptığım da barış yapacaksınız" demiştir. (2) Kûfeliler Hz. Hasan'ın bu sözü üzerine; "Bu bizim adamımız değildir, bu savaş istemiyor" demişler (3) ve Hz. Hüseyin'e gelerek; "Uzat elini, sana babana bey'at ettiğimiz şey üzerine bey'at edelim" demişler, ancak Hz. Hüseyin onlara; "Allah korusun. Hasan'a gidiniz" diye cevap vermiştir. (4) Kûfeliler de Hz. Hasan'a bey'at etmişlerdir.

Hz. Ali, yaralanmadan önce Muaviye'ye karşı savaşmak üzere kırk bin kişilik bir ordu hazırlamış, bu esnada İbn Mülcem'in suikastına kurban gitmişti. Hasan'a bey'at edildikten sonra Şamlılar'ın Iraklılar üzerine saldıracağına dâir

(*) S.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

(1) Taberî, Târih, V/158; İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/14

Abdullah b. Abbas, Hasan'a bir mektup yazarak; "Müslümanlar, Hz. Ali'nin ölümünden sonra seni başlarına geçirdiler. Sen de düşmanlarına karşı mücadeleye giriş, dinini koru" demiştir. (İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I/14)

Ayrıca Şia, Hz. Ali'nin Hasan'ı Halife tayin ettiğine inanırlar. (Bkz. Tâhâ Hüseyin, el-Fitnetü'l-Kübra, II/178)

(2) İbn Kuteybe, el-İmâme, I/140; Taberî, Târih, V/158; İbn Haldûn, Kitâbu'l-Iber, II/186; İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/14

(3) İbn Haldûn, Kitâbu'l-Iber, II/186.

(4) İbn Kuteybe, el-İmâme, I/140.

haber ulaşınca Hasan, Muaviye ile karşılaşmak üzere Kûfe'den ayrılarak Mesken (5) denilen yere geldi. Daha sonra on bin kişilik öncü kuvvetin başına Kays b. Sa'd'ı getirmiş, ordunun komutanlığını da Ubeydullah b. Abbâs veya Abdullah b. Abbâs'a vermiştir. Ordu Medâin'e geldiği zaman Kays b. Sa'd öldürüldü diye bir haber ifşâ edilmiş, bunun üzerine paniğe kapılan asker, Hz. Hasan'ın oturduğu yeri dağıtarak, oturduğu sergiyi bile almışlardı. Bu arada Hasan da kendi askerlerince yaralanmış ve Medâin'deki beyaz köşke getirilmişti. (6) Hattâ Medâin valisi Muhtar b. Ebî Ubeyd, amcası Sa'd b. Mes'ud tarafından Hz. Hasan'ın Muaviye'ye teslim edilmesi bile teklif edilmişti. (7)

2. Hz. Hasan-Muaviye Andlaşması

Hz. Hasan, durumun vehametini anlayarak, zaten harp yapmak niyetinde olmadığı için (8), Muaviye'ye bir mektup yazarak halifeliği O'na teslim edeceğini, ancak birtakım şartları olduğunu bildirmiş, Muaviye'nin bu şartları yerine getirmesi halinde Hz. Hasan, Muaviye'ye itaat edeceğini de (9) ifâde etmişti. Bu durumu kardeşi Hüseyin ve Abdullah b. Ca'fer'e haber verip; "Ben Muaviye'ye bir mektup yazarak, barış yapmayı kabul ettim" demesi üzerine, Hüseyin; "Demek sen şimdiye kadar babanın yaptıklarını yalanlıyorsun" demiş, Hz. Hasan da yapacağı işleri ondan daha iyi bildiğini söyleyerek, Hüseyin'in itirazını dikkate almamıştır. (10) Ancak Muaviye Hz. Hasan'ın mektubunu almadan, Abdullah b. Amir ve Abdurrahman b. Semure'yi boş bir sahifenin altı mühürlenmiş olarak Hz. Hasan'a göndermiş ve altı mühürlü sahifeye istediği şartları yazabileceğini bildirmişti. Ancak, Hz. Hasan'ın daha önce de bildirdiği şartlar şunlardır:

1. Kûfe beytûlmâlî Hasan'a verilecek. (Bunun miktarı beş milyon dirhem idi) (11)

-
- (5) "Mesken", Sevâd topraklarından olup, Enbar bölgesindedir. (İbn Abdi Rabbih, el-İkd, IV/361)
 "Mesken", Dicle nehri kıyısındadır. (Yakût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Büldân, V/127)
- (6) Taberî, Târîh, V/158; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/404; İbn Kesîr, el-Bidâye VIII/14; İbn Haldûn, el-Iber, II/186.
- (7) Taberî, Târîh, V/159; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/404.
- (8) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/14; Taberî, Târîh, V/158.
- (9) Taberî, Târîh, V/158; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405. Hz. Hasan'ın Muaviye'ye mektup göndererek birtakım menfaatler elde etmiş olduğunu duyan Abdullah b. Abbas, Muaviye'ye bir mektup yazarak birtakım menfaatler elde etmek istedi. Muaviye de onun isteğini yerine getirdi. (Taberî, Târîh, V/158)
- (10) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405.
- (11) Taberî, Târîh, V/159. Kûfe beytûlmaminden ayrı beş milyon dirhem verilmesini de şart koşmuştur. (İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405) Bu miktarın 40 veya 400 bin dirhem olduğu da rivayet edilir. (İbn Abdi Rabbih, el-İkd, V/362)

2. Darabcerd bölgesinin haracı Hz. Hasan'a ait olacak. (12)

3. Hz. Ali lanetlenmeyecek (13), en azından bu lanetlemeyi Hasan duymayacaktır. (14)

Bu rivayetin yanısıra birtakım şartlardan daha bahsedilmektedir. Bunlar arasında, Muaviye hayatta olduğu müddetçe Hz. Hasan, Muaviye'ye bey'at edecek, ancak Muaviye'den sonra Hz. Hasan Halife olacak (15) veya Muaviye'nin ölümünden sonra Halife seçimi Müslümanlardan oluşan Şûra vasıtasıyla gerçekleşecekti. (16) H. Lammens, Hz. Hasan'ın Muaviye'den kendisi için beş milyon, kardeşi Hüseyin için ise iki milyon dirhem talep ettiğini ileri sürmektedir. (17)

el-Makdîsî ise, bu şartlar arasında kendi taraftarları için Eman istediğini, kendisinden sonra Muaviye'nin veliahd tayin etmeden Şûra ile seçimin yapılması hükmünün de bulunduğunu kaydeder. (18)

Hz. Hasan'ın ileri sürdüğü şartları Muaviye kabul etmiş, ancak Hasan'ın duymamasını istediği babası Hz. Ali'nin lânetlenmesi konusundaki ahdini yerine getirmemiştir. Ayrıca Dârabcerd muntakasının haracı mes'elesi ise, Hz. Hasan'ın istediği doğrultuda gerçekleşmemiştir. Çünkü Basralılar; "Burası bizim fey'imizdir" diyerek, Hasan'a vermemişlerdir. Basra halkının burayı Hz. Hasan'a, Muaviye'nin teşviki ile vermediği de rivayet edilmektedir. (19)

Bu duruma göre Hz. Hasan'ın Kûfe beytülmalî olan beş milyon dirhem tutarındaki şartın dışında, başlangıçta herhangi bir menfaat elde edememiştir. (20) Ayrıca ilâve şartlardan sayılan beş milyon dirhem meblağın âkıbeti hak-

(12) Dârabcerd, İnan topraklarındadır. (İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405).

Basra'da iki bölgenin haracı olduğu rivayet edilir. (Tâhâ Hüseyin, el-Fitnetü'l-Kübrâ, I/179).

(13) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/14.

(14) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405.

(15) İbn Kuteybe, el-İmâme, I/140; İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/41.

(16) Hasan İbrâhim, HasanTârîhu'l-İslâm, I/278.

(17) H. Lammens, Hasan, İ.A., V/309.

(18) el-Bedü ve't-Târih, V/236.

(19) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405; İbn Haldûn, el-İber, II/187. İbn Kesîr, Basralıların Dârabcerd bölgesinin haracını Hz. Hasan'a vermeleri üzerine, Muaviye'nin buna bedel olarak yıllık altı milyon vermeyi taahhüd ettiğini, her sene bu parayı verdiğini, bununla beraber ölünceye kadar birtakım hediyeler takdim ettiğini de kaydeder. (İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/41)

(20) Taberî, Târih, V/160. Bu parayı borçlarını ödemek için almıştır. (Ahmed Cevdet, Kısas-ı Enbiya, III/169)

kında da kesin bir bilgiye sahip değiliz. İbn Kesîr, Hz. Hasan'ın Muaviye ile mektuplaşarak birtakım ihtiyacını ondan istemeyi düşündüğünü, ancak o gece Peygamber'i rüyasında görerek, O'na; "Ey oğlum, hacetini Allah'tan iste" dediğini ve Hz. Hasan'ın da Muaviye'den hiçbir şey istemediğini kaydeder. Bunu duyan Muaviye Hasan'a, iki yüz bin dirhem göndermiştir (21) Yine şartlar arasında kabul edilen Muaviye'nin ölümünden sonraki Halife'nin seçimi mes'elesindeki Hz. Hasan'ın tayin edilmesi veya işin Şûra'ya havâle edilmesi konusu ise o esnada Hz. Hasan lehine cereyan etmeyen, ileride zaman içerisinde değerlendirilecek bir konudur.

a) Andlaşmanın Sebepleri

Hz. Hasan, acaba niçin Muaviye ile andlaşma yolunu tercih etmiş ve bu antlaşma şekli nasıl olmuştu? Bu konudaki birtakım rivayetleri şöyle değerlendirecek, şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

1. Hz. Hasan Halife tayin edildikten sonra kendisine bey'at edenlere; "Benim harp yaptığım harp, sulh yaptığım sulh yapacaksınız" demiş, (22) başlangıçta Hz. Hasan'ın Muaviye ile savaş arzusunda olmadığını anlayan Kays b. Sa'd, Hz. Hasan'a karşı çıkınca, Hz. Hasan onu kumandanlıktan alarak, yerine Abdullah b. Abbas veya Ubeydullah b. Abbas'ı tayin ederek, sulha taraftar olduğunu ortaya koymuştur. (23)

2. Yine Hz. Hasan, Muaviye ile mektuplaştığı sırada Irak ehline yaptığı konuşmada Şam'lılarla çarpışmanın ileride daha büyük düşmanlığa dönüşeceğini, Sıffin ve Nehrevân'daki ölenlerin intikâmının sürüp gideceğini ve Ümmet-i Muhammed'e fayda vermeyeceğini belirttikten sonra onlara; "Ölümü tercih ediyorsanız, sulh teklifine itibar etmeyelim, o zaman fikrinizi bildiriniz" demesi üzerine, onlar; "Biz hayatı tercih ederiz, barış yap" diyerek, kendilerinin de sulh yanlısı olduklarını ortaya koymuşlardır. (24)

3. Hz. Hasan'a; "Seni andlaşmaya zorlayan nelerdir?" diye sorduklarında, cevâben; "Dünya hayatını terketmeyi tercih ettim. Kûfelilerin aslâ

(21) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/37.

(22) İbn Kuteybe, el-İmâme, I/140; Taberî, V/158.

(23) Taberî, Târih, V/158. Tâhâ Hüseyin, Hasan'a bey'at edildiği zaman Muaviye'ye harp hazırlığı yapması için Mekke'den mektup yazdı. (Bkz. El-Fitnetü'l-Kübra, I/179).

(24) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/406.

kendilerine güvenilmeyeceğini, onlara güvenerek bir işe kalkışmanın, sonunda mutlaka mağlûb olacağını gördüm" demiş ve Kûfelilerin devamlı ihtilâf içinde olduklarını, ittifak edemediklerini dile getirmiş, babasının da onlar yüzünden sıkıntıya girdiğini, kendisinin Muaviye ile andlaşmasının onların felâhına sebep olacağını umduğunu söylemiştir. (25) Yoksa Brockelman'ın dediği, Hz. Hasan; "Ordularını sevketmek hususunda karar verebilecek kudretten âciz olduğu için" (26) sulha taraftar olmamıştır.

4. Hz. Hasan, Muaviye ile karşılaşması halinde ordularının Şamlılar karşısında yenileceği propagandasının yapılması ve Iraklıların kendisinden ayrılması sebebiyle zaten kan dökülmesini istemeyen Hz. Hasan'ın, Müslüman kanının boş yere dökülmesini önlemek için andlaşma yolunu tercih etmiştir. Ayrıca o esnada Halife seçimi için bir Şûra'nın mümkün olmaması, Hasan ile Muaviye andlaşmasında, Muaviye'den sonra Halife'nin Şûra ile tayin edileceğinin kararlaştırılması, Hz. Hasan'ın ümmetin felâhu için halifelikten çekilmesine sebep olmuştur. (27)

5. Hz. Hasan'a sadece Irak ehli beyat etmiş ümmetin tek Halife emrinde birliği mümkün olmamıştı. Bu ise, Hz. Osman'a karşı başlayan isyân ve fitne hareketlerinin devamına sebep oluyordu. Hz. Hasan gerçekten büyük bir fedakârlıkta bulunarak, neticesi hem kendi lehine hem Iraklılar ve hem de ümmet lehine olmayan muharebelere son vermiş ve ümmetin birliğinin sağlanmasına yardımcı olmuştur. (28) Nitekim Hz. Hasan'ın bu davranışı, Hz. Peygamber'in kendisi hakkında irad buyurduğu hadisine muvafık olmuştur. (29) Bir gün Hz. Peygamber minbere çıkmış, Hz. Hasan'ı göstererek; "Benim bu oğlum Seyyid'dir. Müslümanlardan iki büyük grubun arasını birleştirecektir" buyurmuştur. (30)

(25) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/407.

(26) Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Târîhi, I/65.

(27) Hasan İbrâhim Hasan, Târîhu'l-İslâm, I/278.

Philip K. Hitti de, Hz. Hasan'ın Muaviye ile andlaşmasına sebep olarak, Muaviye'nin kendisine göre daha muktedir olduğu görüşündedir. (İslâm Târîhi, Çev: Salih Tuğ, II/302)

(28) el-Hudârî, Muhammed, İtmâmü'l-Vefâ. S. 252.

(29) İbnü'l-Arabî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, S. 200.

(30) Buhârî, Fiten 20, Sulh 9, Fedâilü's-Sahâbe 22. Menâkıb 25; Ebû Dâvud, Sünnet 12; Tirmizî, Menâkıb 25; Neseî, Cum'a; İbn Hanbel, V/38, 44, 49, 51.

Hz. Hasan, Muaviye'ye hilâfeti teslim ederek uzlaşınca, Muaviye'nin adamları tekbir getirdi ve Muğire b. Şu'be bunun üzerine: "Şehadet ederim ki, Resûlullah'ın, 'Bu oğlum Seyyid'dir' dediğini duydum" demiştir. (el-Askalânî, Ahmet b. Ali, Fethu'l-Bârî el-Mektebetü's-Selefiyye, XIII/63).

b) Andlaşmanın Târîhi

Hız. Hasan'ın Muaviye ile andlaşma zamanı konusunda, rivayet farklılıkları görülmektedir. Hız. Hasan, Muaviye'nin ordusu ile karşılaşmak üzere ordusunu disipline ederken, "Kays öldürüldü" diye bir haberin yayılması üzerine askerler Hız. Hasan'ın çadırını bile yağmalayacak derecede paniğe kapılmışlar, hattâ Hız. Hasan'ı yaralamışlardır. (31) Bu durum karşısında Hız. Hasan, askerlerine güvenmediği için ve yukarıda sıraladığımız birtakım sebeplerden dolayı Muaviye ile uzlaşma yolunu tercih etmiştir. Ancak, el-Ya'kûbî'ye göre Muaviye, Hız. Hasan'a uzlaşmak için Mugfîre b. Şu'be, Abdullâh b. Amir ve Abdurrahman b. Ümmî Mektum'u gönderir. Medâin'de iken Hız. Hasan ile görüşürler. Görüşme sonunda onlar; "Allah, Resûlü'nün oğlu ile kanların dökülmesini önledi, fitneyi önledi ve O sulha icabet etti." demişler, Hız. Hasan'ın askerleri bunu öğrenince O'na saldırmışlar, çadırını ve içindekileri yağmalamışlardır. Bu esnada Hız. Hasan, dizinden yaralandığı gibi sakalı bile yolunarak, tartaklanmışır. (32)

c) Hız. Hasan-Muaviye Mektuplaşması

Teati edilen mektuplaşma hakkında şu karmaşık rivayet verilir: Hız. Hasan, Muaviye'ye uzlaşma yapacağına dâir mektup göndermiş, mektubunda talepleri olduğunu bildirmiş; ancak bundan daha önce Muaviye altı mühürlü boş bir sahife ile bir mektup göndermiştir. Bu boş sahifeye şatlarını yazmasını istemektedir. Hız. Hasan ise, bu boş sahifeyi göndermeden önce, evvelki gönderilen mektubun iadesini Muaviye'den istemiştir. Çünkü Hasan, altı mühürlü sahifeye birinci mektuptan daha fazla talepler yazmıştır. Ancak Muaviye bu mektubu vermemiş, Hız. Hasan da mühürlü evrakı yanında alıkoymuştur. Muaviye Kûfe'ye gelip de Hız. Hasan ile görüşünce, Hız. Hasan Muaviye'den mühürlü sahifedeki şatları yerine getirmesini istemiş; Muaviye de, mühürlü sahifenin kendisine verilmediği ve daha önce kendisine gönderilen Hız.

(31) Taberî, Târîh, V/162; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III/405.

(32) el-Yakûbî, Ahmet b. Ya'kub, Târîh, II/215.

el-Makdîsî, Hasan'ın Mesken'de işi Muaviye'ye teslim etmesi üzerine çadırının yağmalandığını ve yaralandığını, Muaviye'ye mektubun ise daha sonra gönderildiğini kaydeder. (el-Bedû ve't-Târîh, V/236).

Ya'kûbî, Muaviye tarafından Kays b. Sa'd'ın askerlerine Hasan'ın andlaştığını bildirmesi üzerine, her ikisini de kendisine bağlamıştır. (Bkz. Ya'kûbî, Târîh, II/214).

Hasan'ın mektubunun muhtevasına göre hareket ettiğini bildirmiştir. Hadise hem Taberî, hem İbnü'l-Esîr'de aynı şekilde anlatılmaktadır. (33) Bu duruma göre yukarıda zikrettiğimiz ve Hz. Hasan'ın Muaviye'den talep ettiği şartlar, Hz. Hasan'ın Muaviye'ye gönderdiği ilk mektupta bildirilen hususlardan başkası değildir. Burada Hz. Hasan'ın, altı mühürlü boş sahifeyi Muaviye'ye gönderdiği mektuptaki talebinden daha fazla istekleri bulunduğu (34) zikredilmesine rağmen, altı mühürlü sahifenin muhtevası tam olarak bilinmemektedir.

Bu mektuplaşma ile sulh zemini hazırlanınca Muaviye, Hicrî 41. yılın R.evvel ayında Kûfe'ye gelmiş, Hasan O'na bey'at etmiş ve idareyi O'na devretmiştir. (35) Hz. Hasan'dan sonra Muaviye, Kûfe halkından bey'at almıştır. (36)

Gerçekten Hz. Hasan, Irak halkından hiç memnun olmamış ve Muaviye ile uzlaşarak, hilâfeti O'na teslîm etmek suretiyle, sonuna varılması mümkün olmayan bir mücadeleyi de bitirerek son derece isabetli bir davranışta bulunmuş ve Irak halkına karşı olan hoşnutsuzluğunu; "Siz babamı öldürdünüz, beni yaraladınız ve malımı da zorla elimden aldınız" sözleriyle ifade etmiştir. (37)

Halk, Muaviye'ye bey'at ettikten sonra Kays, on iki bin kişilik öncü kuvvetlerin başında bulunuyordu. O'na mektup yazarak Kûfe'ye gelip, Muaviye'ye bey'at etmesini istemiştir. Bu mektup üzerine Kays, askerlerinin fikrini almış, büyük çoğunluğu Muaviye'ye dalâlet üzere de olsa, bey'at etmeyi uygun görmeleri üzerine Kays, onlar gibi düşünmemiş ve bey'atı reddederek kendisine tâbî olanlarla birlikte Muaviye'ye cephe almıştır. (38) Daha sonra Muaviye, Kays'a mektup yazarak ve altı mühürlü bir sahife göndererek, Hz.

(33) Taberî, Târih, V/152-163: İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405.

İbn Haldûn ise, Hz. Hasan'ın Muaviye tarafından gönderilen altı mühürlü sahifenin doldurularak geri iade edildiğini bildirirken, kendi mektubunu da Muaviye'den istediğini rivayet eder. Ancak Hasan'a mektubu verip vermediğini ve Muaviye'nin yerine getirdiği şartlar, mektup ve sahife muhtevasına göre mi olduğunu zikretmemiştir. (el-İber, s. 186).

(34) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II/405.

(35) Taberî, Târih, V/163: Mes'ûdî, Mürûc. V/1.

(36) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/406.

(37) Taberî, Târih, V/165.

(38) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/407: İbn Haldûn, el-İber, II/87.

Hasan gibi istediğini yazmasını söylemiş, ancak Kays b. Sa'd, kendini ve ailesi için herhangi bir talepte bulunmadan, sadece taraftarları için eman almak suretiyle Muâviye'ye bey'at etmiştir. (39) Kays b. Sa'd'ın bey'atıyla ilgili olarak, Ya'kûbî şu rivayeti nakleder:

"Hz. Hasan'ın askerlerine, Kays b. Sa'd'ın andlaşma yaptığı, Kays b. Sa'd'ın askerlerine de Hz. Hasan'ın andlaşma yaptığına dâir haberlerin uydurulması üzerine, Muaviye her ikisini de kendisine bağlamıştır. (40) Ancak uydurma haber ile iki ordunun bey'atinin temin edilmesi muhal görülmektedir. Bu sebeple Kays'ın bey'atiyle ilgili birinci rivayetin daha mâkul olduğu kanaatindeyiz. Muaviye'ye muhalif olanlardan Ubeydullah b. Abbas, Hz. Hasan'ın andlaşma yaptığını duyunca, orduyu birine teslim etmeksizin Muaviye ile anlaşarak, O'nun yanına gitmiştir. Böylece Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'den ayrılmış, Ubeydullah da Hasan'dan ayrılmıştır. Bunların her ikisi de en şiddetli zamanlarda sahiplerini terketmişlerdir. (41)

Kays ve Ubeydullah'ın Hicrî 41. yıl içinde Muaviye'ye bey'at etmesi ile Hz. Osman'ın katline sebep olan fitne olayların başlamasından itibaren, aşağı-yukarı on yıllık fetret devri sona ermiş ve bu sebeple de Hicrî 41. yıla, Cemaat Yılı adı verilmiştir. (42)

d) Andlaşmanın Değerlendirilmesi

Hz. Hasan ile Muaviye arasında meydana gelen andlaşma hakkında ileri sürülen rivayetler değerlendirildiği zaman, Hz. Hasan;

1. Ümmet içinde süregelen ihtilâfa son vererek, Müslüman kanının dökülmesine engel olmak, (43)
2. Irak ehline güvenmediği için,
3. Irak ordusunun Muaviye ordusuyla başa çıkamayacağı düşüncesiyle,
4. Ümmetin birliğini ve ıslâhını istediği için (44), bu uzlaşmaya ta-

(39) İbn Haldûn, el-İber, II/187; el-Makdîsî, el-Bedû ve't-Târîh, V/237; Taberî, Târîh, V/164.

(40) Ya'kûbî, Târîh, II/214.

(41) Tâhâ Hüseyin, el-Fitnetü'l-Kübrâ, II/179.

(42) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/21; İbn Haldûn, el-İber, II/187.

(43) İbn Hazm: "Hasan, kan dökülmesini istemediği için Muâviye lehine, kendi hakkından vazgeçerek Muâviye'ye bey'at etti" der. (İbn Hazm, Cevâmiu's Sîre, S. 356)

(44) Kumandanlarından Süleyman b. Surad'ın, Hasan'a: "Irak ehlinden yüz bin muharib seni destekler iken, niçin halîfeliği teslim ettin?" demesi üzerine, Hasan; "Ben ancak ümmetin ıslâhını ve kanının dökülmemesini isterim" demiştir. (Bkz. İbn Kuteybe, el-İmâme. I/141).

raftar olmuş ve arada birtakım mektuplar teati edilmiş ve heyetler gelip gitmiştir. (45)

Bu mektuplaşmalar hakkındaki rivayetler ise şöyle değerlendirilebilir:

1. Hz. Hasan, Mesken'de ordusu için "Kays öldürüldü" haberi üzerine, askerlerinin kendisine saldırıp yaralanmasından sonra, Muaviye'ye uzlaşmak üzere bir mektup göndermiştir. (46) Bu duruma göre ilk mektubu gönderem ve uzlaşmaya ilk adımı atan Hz. Hasan'dır.

2. Muaviye, Hz. Hasan'a, Muğîre b. Şu'be, Abdullah b. Amir ve Abdurrahman b. Ümmi Mektum'u göndermiş, onlar Hasan ile görüşmelerinden sonra bu elçilerin etrafa "Hasan sulha icabet etti" şayiisi (47) veya "Kays b. Sa'd öldürüldü" şayiisi (48) üzerine, ordusunun Hz. Hasan'a saldırmaması ve sonunda yaralanmaya kadar işin götürülmesi üzerine Hz. Hasan, Muaviye'ye uzlaşmak üzere mektup yazmıştır. Bu durumda sulh için ilk adım atan Muaviye'dir. Ancak mektup Hz. Hasan tarafından Muaviye'ye gönderilmiştir.

3. Birinci rivayette zikredilen hadiseden sonra Hz. Hasan'ın mektubunun Muaviye'ye ulaşmasından önce, Muaviye'de Hz. Hasan'a elçilerle bir mektup göndererek, karşılıklı uzlaşma teklif edilmiştir. (49)

Ancak burada karşılıklı sulh arzu edilmekle beraber, fedâkarlık yapan Hz. Hasan olmuştur. Çünkü Muaviye, birtakım ihsanlarla Hz. Hasan'ı ve muhaliflerini memnun ederken, Hz. Hasan da halifeliği Muaviye'ye terketmek gibi büyük feragat ve fedâkarlıkta bulunmuştur. Bu sebeple Hz. Hasan'ın sulhdeki payının, Muaviye'den daha büyük olduğu inkâr edilemez. Çünkü halifelikten feragat Hz. Hasan'dan gelmemiş olsaydı, böyle bir uzlaşma olması muhal görülmemekte idi. (50)

(45) Hz. Hasan, Muaviye ile ne Philip K. Hitti'nin dediği gibi: "Kendisinden daha muktedir rakibi lehine hilâfet makamından hak talep etmekten vazgeçip, sefâ sürmek ve rahat bir hayat yaşamak üzere" (Philip K. Hitti, İslâm Târîhi, II/302) ve ne de Brockelmann'ın dediği gibi: "Babasının yerine geçen Hasan, ordularını harbe sevk etmek hususunda karar vermek kudretinden âciz olduğu için" uzlaşma yoluna gitmemiştir. (C. Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Târîhi, I/165).

(46) Taberî, Târîh, V/162.

(47) Ya'kübî, Târîh, II/215. Muaviye, Abdullah b. Amir ve Abdurrahman b. Semure'yi Hasan'a gönderdi. Müslümanların kanının dökülmemesini, istediği malı vermeyi, kendisini halifelikten azletmesini ve Muaviye'ye teslimini isteyiniz" dedi. Daha sonra Hasan ve Muaviye arasında andlaşma yapıldı. (Askalanî, Fethu'l-Bârî, XIII/63).

(48) Taberî, Târîh, V/158; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/404.

(49) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III/405.

(50) Mes'ûdî, bu konuda der ki: "Kendisini azlederek, işi başkasına teslim eden ilk Halife'dir." (Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâf, S.260)

Hz. Hasan, bu uzlaşma için birtakım şartlar ileri sürmüştü, bu şartların yerine getirilmesini istemiştir. Bu talep edilen şartlar Hasan'ın, Muaviye'ye gönderdiği mektupta ileri sürülen şartlar olması muhtemeldir. Değişik rivayetler dikkate alınacak olursa, bu şartların şunlar olduğu görülmektedir:

1. Kûfe beytümali Hasan'a verilecek,
2. Beş milyon dirhem para verilecek,
3. Dârabcerd bölgesinin haracı da Hasan'a verilecek,
4. Hz. Ali, minberlerde lânetlenmeyecek,
5. Muaviye kendisinden sonra veliahd tayin etmeyecek, ya Hasan Halife olacak veya iş Şûra'ya havale edilecek,
6. Hz. Hüseyin'e de iki milyon dirhem para verecek,
7. Hz. Hasan'a, ailesine ve taraftarlarına eman verilecek,
8. Allah'ın Kitabı, Rasûlullah'ın Sünneti ve Halifelerin yolundan gidilecek.

Bütün bu esaslar dahilinde yapılan uzlaşma ve andlaşma ile Hicrî 41 yılında Umûmî bey'at sağlandıktan sonra Hz. Hasan Medine'ye gitmek üzere Kûfe'den ayrıldı. Yanında kardeşi Hüseyin, diğer kardeşleri, amcaoğulları ve Abdullah b. Ca'fer var idi. (51)

Hz. Hasan, Medine'de Hicrî 49. yıla kadar yaşamış ve kırk altı yaşında iken ölmüştür. Nâşi ise Bakî mezarlığına defnedilmiştir. (52)

3. Hz. Hasan'ın Vefatı

Hz. Hasan'ın ölümü ile ilgili birkaç noktanın izaha muhtaç olduğu kanaatindeyiz:

1. Hz. Hasan'ın vefatı, eşinin zehirlenmesi ile gerçekleşmiştir. Bu iddia

(51) İbn Kesîr, el-Kâmil, VIII/19; Taberî, Târîh, V/165. Muaviye ile anlaşarak Medine'ye döndükten sonra, orda darlık ve zorluk görmediği gibi zenginlik ve sehavet üzere yaşayarak, bol miktarda etrafa dağıttı. Tasadduk etti. (Tâhâ Hüseyin, el-Fitnetü'l-Kübrâ, II/184).

(52) İbn Abdi Rabbih, el-Ikd, IV/361. el-Makdîsî, Hasan'ın Hicrî 47. yılda öldüğünü söylerken; İbn Kesîr, Hicrî 49, 50, 51 ve 58. yılda öldüğüne dâir rivayetleri zikreder. (el-Makdîsî, el-Bedü ve't-Târîh, V/238; İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/45).

bazı tarihçiler tarafından ortaya atılmaktadır. (53) Buna göre Hasan'ın karısı Eş'as b. Kays'ın kızı Ca'de bint. Eş'as'a, Muaviye veya oğlu Yezid tarafından haber gönderilerek; "Hasan'ın zehirletilmesi mukabilinde Yezid ile evlendirileceği" va'dedilmiştir. (54)

Makdisî (355/966), olayın devamını anlatırken, Ca'de'nin Hasan'ı zehirlediğini zikreder ve devamla Muaviye Ca'de için; "Resûlullah'ın oğlunun emin olmadığı birisinden Yezid nasıl emin olur?" diyerek, Yezid ile evlendirmemiş ve bu yaptığı hizmete mukabil bin dirhem hediye vermiştir (55).

Bu rivayetle ilgili olarak Mes'ûdî (346/957), Muaviye tarafından Ca'de bint. Eş'as'a yüz bin dirhem verilerek, kocası Hasan'ı zehirlediğini, ayrıca Ca'deyi oğlu Yezid ile evlendireceğini va'dettiğini (56) bildirirken; Kâdi Ebû Bekr b. el-Arâbî, bu hadisenin iki açıdan mümkün olmadığını ifade eder ve şöyle der:

"Birincisi, Muaviye'nin Hasan'dan korkması gereken bir durum yoktur. Zaten halifelîği Muaviye'ye teslim etmiştir.

İkincisi, delîli ve ispatı mümkün olmayan gaybî bir konudur. Mes'elenin ne olduğunu Allah'tan başka kimse bilmez" (57) der. İbn Hazm ise, Hz. Hasan, ölünceye kadar halifelikten vazgeçmiştir (58), görüşündedir. Taha Hüseyin, Hz. Hasan'ın Muaviye tarafından zehirletildiği rivayeti, Şîa ehli tarafından ortaya atılmıştır, der ve Şîa'nın bunu, oğlu Yezid'in halifelîğini sağlamak için yaptığı görüşünde olduklarını söyler. Ancak kendisinin kanaatine göre; "bu rivayet garip ve şüphelidir. Muaviye bu fiili işlememiştir. Çünkü Resûlullah'ın sahabisidir." (59)

Şayet İbn Kuteybe'nin rivayetine göre andlaşma şartlarından olan Muaviye'den sonra Hz. Hasan'ın Halife olacağı konusu kabul edilecek olursa, Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliahd yapmasına engel olacağı için Hz. Hasan'ı zehirletmiş olması mümkün görünürken, konunun izaha muhtaç yönleri bulunmaktadır:

(53) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/42-43; İbn Haldûn, el-İber, II/187; el-Mes'ûdî, Mürûcû'z-Zeheb, V/2; Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İşrâf, s. 260.

(54) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/42-43; İbn Haldûn, el-İber, II/187.

(55) Makdisî, el-Bedû ve't-Târîh, VI/5; Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, s. 192.

(56) Mes'ûdî, Mürûc, V/3.

(57) İbnü'l-Arâbî, el-Avâsım, s. 214.

(58) İbn Hazm, Cevâmiu's-Sîra, s. 356.

(59) Tâhâ Hüseyin, el-Fitnetü'l-Kübrâ, II/192-193.

a) Hz. Hasan'ı zehirleyen karısı Ca'de bint. Eş'as'tır. Ca'de'nin, Yezid'i kocası Hasan'a tercih etmesi mümkün müdür?

b) Ca'de'yi teşvik eden Muaviye ve Yezid'dir. Bu konuda rivayette birlik yoktur.

c) Muaviye'den sonra Hasan'ın Halife olacağı rivayeti ihtilâfıdır. Bu sebeple Muaviye'nin icraatlarına engel olacak durumda değildir. Netice olarak bu rivayet her zaman tartışılabilir.

Hz. Hasan, öldükten sonra dedesinin yanı olan Hz. Aîşe'nin hanesine gömülmek istemiş, ancak Medine valisi Mervân buna engel olmuştur. Bu sebeple annesi Fatıma'nın yanına, Bakî mezarlığına defnedilmiştir. (60)

2. Hz. Hasan'ın ölüm haberi Şam'da sevinçle karşılanmış, Muaviye'nin sevinç içinde olduğunu gören karısı Fâhite sebebini sorunca, Muaviye; "Hasan b. Ali ölmüştür" demiş, Fâhite ise üzüntüsünü beyan ederek; (Allah'dan geldik yine ona döneceğiz) dedikten sonra; "Resûlullah'ın kızının oğlu ve Müslümanların efendisi öldü" demiştir. (61)

Hz. Hasan'ın vefat haberi Şam'a geldiği zaman, Abdullah b. Abbas Şam'da idi. Muaviye, Abdullah b. Abbas'ı çağırarak, Abdullah içeri girince, Muaviye'ye; "Seni, Hasan'ın ölümüne sevinmiş görüyorum. Ne oluyor?" demiş ve ilâveten; "Allah'a yemin olsun ki, O'nun ölümü senin ecelini geciktirmez, kabrini de örtmez" demiştir. Muaviye'de bu cevaptan hoşlanmamış ve kızmıştır. (62)

Her ne kadar kaynaklarda bu rivayetler zikredilirse de, hilâfette hiçbir iddiası olmayan Resûlullah'ın torunu Hz. Hasan'ın ölümüne, Resûlullah'ın vahiy kâtibi Muaviye'nin sevinmesi, gerçekten düşündürücüdür.

4. Halifeliğin Süresi

Halifeliğin süresi hakkında, Hz. Peygamber; "Halifelik, benden sonra

(60) Mes'ûdî, et-Tembîh, s. 260; İbn Abdi Rabbih, el-İkd, IV/361; Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman, Târîhu'l-Hulefâ. s. 194 Hz. Hasan vefat ettiğiinde, Resûlullah'ın yanına gömülmesine karşı çıkan Medine valisi Mervân'a, Ebû Hureyre; "Niçin buraya defnettirmiyorsunuz? Ben, Resûlullah'ın Hasan ve Hüseyin için, bunlar Cennet ehlinin gençlerinin efendisidir" dediğini duydum, demesi üzerine Mervân Hadîse de hakaret etmiştir. (İbn Abdi Rabbih, el-İkd. IV/264)

(61) Mes'ûdî, Mürûc, V/8.

(62) İbn Kuteybe, el-İlmâme, I/150-151; Mes'ûdî, Mürûc, V/9; İbn Abdi Rabbih, el-İkd, IV/362.

otuz yıl devam edecektir. Sonra saltanata dönüşecektir" buyurmuştur. (63) Bu Hadis-i Şerif ile ilgili olarak değişik yorumlar yapılmıştır. Acaba otuz yıllık süre hangi Halifenin dönemini içine almaktadır? Ebû Dâvud Şârihi el-Azîmâbadî, Alkâm'den yaptığı rivayette Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Hasan devirlerini içine almaktadır (64) derken, kendisinin kanaati sadece Dört Halife'den ibarettir. Çünkü O'na göre bunların süresi otuz yıl etmektedir. (65) Nevevî ise dört Halife ile beraber Hasan'ı da dahil etmektedir. (66) Tirmizî bu Hadis'te beyan edilen Halifelerle ilgili olarak Sefîne'den naklen; "Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin halifeliğidir" derken (67), Tirmizî şârihi el-Ahvezî, bu süreye Hasan'ı dahil etmektedir. (68)

Muhaddis ve Târîhçi İbn Kesîr (774/1372), bu konuda bir târîh vererek, konuyu açıklamaya çalışır: Hz. Peygamber, Hicrî 11. yılın R. evvel ayın vefat etmiş, Hz. Hasan da Hicrî 41. yılın R. Evvel ayında Muaviye lehine halifelikten çekilmiştir. Bu aradaki süre otuz yıldır. Hadis'in beyan ettiği süreye Hasan'ın halifeliği de dâhil olmaktadır. (697 Mes'ûdî de İbn Kesîr gibi düşünür ve Hasan'ın halifeliğini de otuz yıllık müddet içinde mütalaa eder. (70)

Hadis'in sıhhati hakkında Ebû Dâvud ve Tirmizî şârihleri "HASEN" olarak değerlendirmiş (71), Kâdî Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise, bu Hadis'in sıhhatinden endişe ederek; "Şayet sıhhatli olsaydı, Hasan ile Muaviye arasında sulh olmaması gerekirdi" kanaatini taşımaktadır. (72) Muhammed el-Hudârî ise, Muaviye devrinin fazilet, adâlet ve dostluk devri olduğunu, kendisinden sonra gelenler gibi asla hükümdâr olmadığını beyan ederek, bu Hadis'in sıh-

(63) Ebû Dâvud, Sünnet 9; Tirmizî, Fiten 48; İbn Hanbel, IV/273, V/44, 50, 220, 221, 404.

(64) el-Azîmâbadî, Avnü'l-Ma'bûd, XII/397.

(65) el-Azîmâbadî, Avnü'l-Ma'bûd, XIII/398.

(66) el-Azîmâbadî, Avnü'l-ma'bûd, XII/398.

(67) Tirmizî, Fiten 48.

(68) el-Ahvezî, Arızatü'l-Ahvezî, IX/71-72.

(69) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/16.

(70) Mes'udî, Mürûc, V/7-8. Kısas-ı Enbiyâ müellifi Ahmet Cevdet, halifeliğin 30 yıl devam edeceğine dâir rivayet edilen Hadis'le ilgili olarak; "İşin gelişi ve zaman bu Hadis'e uygun düşmüştür. Dört Halife'nin halifelik zamanları 29,5 senedir. Hasan'ın 6 aylık halifelik müddeti ile 30 seneye ulaşmıştır" demektir. (Ahmed Cevdet, Kısas-ı enbiyâ, III/169)

(71) el-Azîmâbadî, Avnü'l-Ma'bûd, XIII/399; el-Ahvezî, Arızatü'l-Ahvezî, IX/72; el-Hattabî, Kitâbü Meâlimü's-Sünen, V/36.

(72) İbnü'l-Arabî, el-Avâsım, s. 200.

hatli olmadığını ileri sürmektedir. (73) Aynı şekilde İbnü'l-Arabî de Muaviye hakkında, O'nun bir hükümdar değil, halife olduğu görüşündedir.(74)

İbn Teymiye (728/1388), Dârimî'de rivayet edilen; "Mülk (idarecilik) nübüvvet ve rahmet olacaktır, sonra hilâfet ve rahmet, sonra sultanlık ve rahmet, sonra sultanlık ve zorbalık, sonra da zâlim sultanlık olacaktır" (75), Hadis'i gereğince, "Muaviye Melikler'in ilkidir. O'nun sultanlığı rahmet sultanlığı idi" demektedir. (76) Ebû Dâvud şârihi el-Azîmâdî'de Beyhâkî'den naklen; 'Melikler'in ilkinin Muaviye olduğu'nu zikretmektedir. (77) İbn Kesîr (774/1372) ise, Dârimî'nin yukarıdaki Hadis'ini nakledecek, isnadının sıhhatli olduğunu kaydeder. (78)

Ayrıca İbn Kesîr, Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği; "Halifelik Medine'de, Melikler ise Şam'dadır" Hadis'ini garip olarak nitelendirmektedir. (79) Çünkü bu Hadis, sıhhatli kabul edilecek olursa, Hz. Ali'nin ve Hasan'ın halifeliklerinin hangi kısımda değerlendirileceği konusu tereddüde sebep olacaktır. Zira her ikisi de halifeliklerini Medine dışında sürdürmüşlerdir.

(73) el-Hudarî, İtmâmü'l-Vefâ, s. 253.

(74) İbnü'l-Arabî, el-Avâsım, s. 200.

(75) Dârimî, Eşribe 8.

(76) İbn Teymiye, Külliyyât, Terc. A. Önkal vd., IV/386.

(77) el-Azîmâdî, Ebû Dâvud Şerhi, XII/399.

(78) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/20.

(79) İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII/20.